

Borba za „sovjetsko nasleđe“ u Aziji

OLIVER POTEŽICA

U članku se razmatra jedna od najaktuelnijih i najkontroverznijih tema savremenih međunarodnih odnosa. Iako zaključuje da je teško pouzdanije odgovoriti na pitanja položaja, sudbine i budućnosti bivših sovjetskih republika u srednoj Aziji (pretežno naseljenih muslimanskim stanovništvom), autor analizira odnose snaga i sve druge relevantne činioce (demografski, ekonomski, geopolitički, verski itd.) koji će odrediti buduće događaje u tom delu sveta.

S obzirom na to da se težište stvaranja „novog svetskog poretka“ prenosi u region srednje Azije i Zakavkazja, u članku su razmotrena pitanja novog regionalnog povezivanja, proces otvaranja novih regionalnih problema, kao i pitanje odnosa dva „modela“ koji će određivati budućnost tog regiona (turski, sekularni model, s jedne, i iranski, teokratski model, s druge strane). Takođe, u članku se razmatraju i mogući pravci delovanja globalnih i regionalnih činilaca u tom delu sveta, kao i opcije novoformiranih država u srednjoj Aziji i Zakavkazju.

Odluka lidera jedanaest sovjetskih republika u Alma-Ati (21. decembra 1991) o formiranju Zajednice nezavisnih država završni je čin dezintegracije SSSR-a. To je bio kraj procesa koji je sredinom prošle decenije započet „perestrojkom“, zamišljenom kao traženje puteva za ostvarivanje boljeg i humanijeg socijalizma, ali se završio raspadom sovjetske savezne države. Odluka Vrhovnog sovjeta (26. decembra 1991) o prestanku postojanja Sovjetskog Saveza i sopstvenom raspuštanju imala je istorijski značaj. Sa međunarodne političke scene, u državnom smislu, nestala je jedna od dve postojeće supersile. Nema nikakve sumnje da će te promene tek imati ogromne posledice po odnose u savremenom svetu, pošto se sve njihove direktne i indirektne implikacije ne mogu još uvek potpuno sagledati.

Sada u prvi plan izbija pitanje „sovjetskog nasleđa“ u regionu centralne Azije i u oblasti Kavkaza, koji se nalaze na sredini linije velike civilizacijske podele između islama i drugih

religija, koja se proteže od Balkana do Kine. Zapadni stručnjaci često navode da je u protekla dva veka Rusija uspjela da učvrsti svoju dominaciju u tom delu azijskog kontinenta, prvo kroz sukobe sa Britancima (koji su štitili svoje kolonije u Indiji), a zatim sa Amerikancima (koji su se borili protiv „širenja komunizma“). Ta „Pandorina kutija“ je ponovo otvorena pre tri godine, kada su sovjetske trupe počele da se povlače iz Avganistana. Ubrzo, zatim, izbili su i prvi oružani sukobi između azerbejdžanskih muslimana i jermenskih hrišćana u oblasti Zakavkazja, da bi se potresi u tom regionu nastavili po svim linijama podela između suprotstavljenih religioznih grupacija i sekti, etničkih grupacija i manjina.

Borba za uticaj i nove preraspodele moći (ili interesa) u tom delu sveta sada ponovo postaju ključna globalna pitanja, povezana sa širim procesima u Evropi, Aziji i na Bliskom istoku. Stvaranjem osam nezavisnih država u tom delu sveta (Kirgizija, Turkmenija, Kazahstan, Uzbekistan, Tadžikistan u srednjoj Aziji, kao i Azerbejdžan, Jermenija i Gruzija u Zakavkazju) otpočet je proces šireg regionalnog pregrupisanja, u kojem se, pored najznačajnijih regionalnih činilaca Turske i Irana, stalno povećava broj zainteresovanih učesnika – Rusija, Kina, Indija, Pakistan, Evropska zajednica, arapske zemlje itd.

NOVO REGIONALNO POVEZIVANJE

Neki eksperti za sovjetska pitanja očekivali su da će, nakon potpisivanja Sporazuma iz Minska, između Rusije, Ukrajine i Belorusije (8. decembra 1991), bivše sovjetske srednjoazijske republike eventualno formirati zajednicu muslimanskih država, kao protivtežu „zajednici slovenskih država“. Međutim, na sastanku u Ašabadu (13. decembra 1991), te republike (Kazahstan, Uzbekistan, Turkmenija i Tadžikistan) odlučile su se za pristupanje „trojnoj zajednici“ iz Minska. Nešto kasnije, slično su postupili Azerbejdžan i Jermenija. Ocenjuje se da je reagovanje novoformiranih srednjoazijskih država bilo pragmatično i usklađeno sa njihovim realnim interesima. Na takvo njihovo opredeljenje uticali su i bezbednosni razlozi, kao i spoljnopolitički rizici od eventualnog

formiranja bloka muslimanskih država u srednjoj Aziji i Zakavkazju. Posebno su uzeti u obzir mogući uticaji iz različitih pravaca njihovog azijskog okruženja i stalne opasnosti od zaoštavanja prilika na etničkoj i verskoj osnovi.

Istovremeno, počele su da se javljaju i različite ideje o stvaranju „panturskog komonvelta“, „komonvelta islamskih zemalja“ i slično. Turska je već početkom prošle godine započela realizaciju plana o stvaranju „crnomorske slobodne trgovinske zone“, uz nagoveštavanje stvaranja slične regionalne ekonomske zajednice za srednju Aziju, koje bi se u budućnosti eventualno i povezale. Sredinom februara, ministri inostranih poslova Azerbejdžana, Bugarske, Gruzije, Jermenije, Moldavije, Rumunije, Rusije, Ukrajine i Turske, na inicijativu turskog predsednika Turguta Ozala, potpisali su u Istanbulu Protokol o stvaranju zone privredne saradnje zemalja crnomorskog regiona. S druge strane, drugi veoma značajni regionalni činilac Iran inicirao je početkom 1992. godine stvaranje „slobodne trgovinske zone zemalja Kaspijskog mora“, o čemu su sredinom februara u Teheranu razgovarali predstavnici Azerbejdžana, Kirgizije, Kazahstana, Uzbekistana, Turkmenije i Irana. Iran je, takođe, preduzeo korake i na stvaranju „persijske kulturne zajednice“, sa čime su se odmah saglasili predstavnici Tadžikistana i avganistanskih mudžehedina.

Ipak, najznačajniji pomak u uspostavljanju i proširivanju saradnje između zemalja jugozapadne i zemalja srednje Azije jeste održavanje prvog samita *Organizacije za ekonomsku saradnju (ECO)* 16. i 17. februara 1992, u Teheranu, koji je privukao veliku pažnju međunarodne javnosti i diplomatskih posmatrača. Ta regionalna organizacija, čiji su članovi bili Iran, Pakistan i Turska, sredinom osamdesetih godina počela je da oživljava svoje aktivnosti, da bi u drugoj polovini 1991. godine dobila „novi zalet“ kroz nagovešteni prijem muslimanskih država koje su nastale na teritoriji bivšeg Sovjetskog Saveza.¹

¹ Organizacija za regionalnu saradnju (RCO) Irana, Turske i Pakistana stvorena je 1965, a 1985. godine promenila je ime u Organizacija za ekonomsku saradnju (ECO). „Zlatno doba“ ta regionalna organizacija imala je početkom sedamdesetih godina, u vreme iranskog šaha Mohameda Reze Pahlavija, turskog premijera Edževita i pakistanskog premijera Buta. Njene aktivnosti su gotovo potpuno zamrle u vreme islamske revolucije u Iranu i vladavine vojnih režima u Turskoj i Pakistanu. Organizacija je „oživila“ svoje

Na Teheranskom samitu, osim iranskog i turskog predsjednika i pakistanskog premijera, učestvovali su i predsjednici Azerbejdžana i Turkmenije, predsjednik Vrhovnog saveta Uzbekistana, zamenici premijera Kirgizije i Kazahstana, kao i ministar inostranih poslova Tadžikistana. Prema preporuci sa sastanka ministara inostranih poslova ECO-a, koji je održan u Ankari početkom februara, u punopravno članstvo te regionalne organizacije primljeni su Azerbejdžan, Turkmenija, Uzbekistan, Kirgizija i Tadžikistan. Odloženo je razmatranje zahteva Kazahstana za posmatračkim statusom, jer poveljom organizacije (tzv. Izmirski sporazum) nije predviđena takva institucija. Armenija (i Gruzija) nije podnela zahtev za prijem u ECO, ali je interesantno da je takav zahtev podnela Rumunija, za koji je na Samitu ocenjeno da „nije kompletan“. Učesnici teheranskog skupa izrazili su nadu da će Avganistan, nakon pronalaženja političkog rešenja za situaciju u toj zemlji, takođe postati član ECO-a. S druge strane, Turska je insistirala da se u punopravno članstvo primi i tzv. Turska Republika Severni Kipar, što nije prihvaćeno. Ipak, postignuta je saglasnost da tzv. Denktašova država može učestvovati u kulturnim, ekonomskim i tehničkim aktivnostima ECO-a, bez obzira na buduće rešenje kiparskog problema.

U govoru na otvaranju skupa u Teheranu, iranski predsjednik Rafsandžani je naglasio da je „ECO otvoren i za druge zemlje, koje ne moraju nužno biti muslimanske“. Iranski predstavnici su, za sada, otklonili i mogućnost da se ta organizacija pretvori u politički i odbrambeni pakt, „jer bi to promenilo njen karakter“. Oni su se posebno trudili da ukažu na to da proširivanje ECO-a i intenziviranje njegovih aktivnosti nije usmereno protiv drugih regionalnih činilaca.

Većina posmatrača se slaže da će se značaj te organizacije u budućnosti povećavati, ali i da će se ECO suočiti sa brojnim problemima. Sama organizacija je, inače, u početnoj fazi institucionalnog razvoja i još uvek nije uspostavila odgovarajuće ugovorne mehanizme i instrumente multilateralne ekonomske saradnje. U vezi s tim moraće da se rešavaju i drugi problemi, kao što su saobraćajna infrastruktura, telekomuni-

aktivnosti sredinom osamdesetih godina (kao protivteža arapskom uticaju), i nakon toga, „korak po korak“, ponovo razvijala svoje aktivnosti, pre svega na planu ekonomske razmene i zajedničkih razvojnih programa u pojedinim oblastima.

kacije, finansije itd. Ipak, nema sumnje da će ECO, sa osam zemalja članica i oko 300 miliona stanovnika, biti značajan činilac u tom delu sveta i u širim regionalnim zbivanjima. Značaj organizacije treba posmatrati i u kontekstu razvoja događaja u svetu (jačanje regionalizma), ali i u Aziji nakon raspada Sovjetskog Saveza.

OTVARANJE NOVIH REGIONALNIH PROBLEMA

Za razliku od navedenih novih oblika regionalne saradnje, nesigurna budućnost tog dela sveta najbolje se pokazuje kroz žestoko sukobljavanje Azerbejdžanaca i Jermena oko *Nagorno-Karabaha*. Pitanje samoopredeljenja oko 200.000 Jermena u toj enklavi u centralnom Azerbejdžanu povod je za dalju eskalaciju konflikata dve etničke i verske zajednice, koji može uticati na dalje zaoštavanje situacije u čitavom regionu. Jermenija tvrdi da nema nikakvih teritorijalnih pretenzija na azerbejdžansku teritoriju, ali naglašava neophodnost samoopredeljenja za teritoriju Nagorno-Karabaha.² S druge strane, u Azerbejdžanu jačaju radikalne struje, koje zahtevaju rešavanje „jermenskog pitanja“ vojnom silom, što pokazuje i ostavka umerenog azerbejdžanskog predsednika Mutalibova. Još uvek se ne mogu sagledati sve posledice odluke savezne armije da povuče svoje jedinice iz Nagorno-Karabaha, što, prema procenama jermenskih predstavnika, može izazvati širenje ratnih dejstava. Jermenija je, inače, odmah nakon toga proglasila opštu mobilizaciju.

Turska sve oštrije reaguje u vezi s pitanjem Nagorno-Karabaha dok u zemlji jačaju zahtevi da se pomogne „azerbejdžanskoj braći“, turski predstavnici su apelovali na Zapad da ne pruža jednostranu podršku Jermeniji. Turski predsednik vlade Sulejman Demirel je rekao da se njegova zemlja zalaže za mirno rešenje problema i očuvanje teritorijalnog integriteta Azerbejdžana. Turska se angažuje u posredničkim naporima, nastavlja konsultacije sa značajnim međunarodnim činiocima i pokreće akcije u okviru KEBS-a. Mada posebno upozorava

² Rešavanje problema Nagorno-Karabaha i odnos zapadnih činilaca trebalo bi veoma brižljivo pratiti i analizirati zbog nekih sličnosti na međunarodnom planu sa pitanjem srpskih krajina u Hrvatskoj.

Rusiju,³ koju optužuje za pomoć Jermenima, kao i Izrael i Grčku za isporuke oružja Jerevanu, njena diplomatija je svesna da bi se Turska „našla na tapetu“ čitavog zapadnog sveta ukoliko preduzme bilo kakvu akciju protiv Jermenije. Zbog toga Turci i navode da su „Azerbejdžanci braća, a Jermeni komšije“. Turskoj će biti veoma teško da prihvati jermenski predlog o „rešavanju konflikta u okviru Zajednice nezavisnih država“, koji bi je praktično isključio iz tih zbivanja (i u prvi plan istakao Rusiju). Ona je svesna da nepostojanje odnosa sa Jermenijom limitira njene posredničke akcije,⁴ ali uslovljava uspostavljanje diplomatskih veza „garancijama o poštovanju teritorijalnog integriteta“, koje Jermenija smatra nepotrebnim. Ipak, indikativno je da je Turska veoma uzdržano primila i azerbejdžanski predlog o mirovnoj konferenciji o Nagorno-Karabahu, na kojoj bi učestvovali Jermenija, Azerbejdžan, Iran, Turska i Rusija.

S druge strane, i posrednička misija iranskog ministra inostranih poslova Velajatija, krajem februara, završena je neuspehom. Ta akcija iranske diplomatije pokazala je, u stvari, koliko Iran žuri u pokušajima da učvrsti svoj uticaj u regionu i pretekne sve druge aktere „velikog maskenbala“, kako sada zapadni posmatrači govore o Srednjoj Aziji. Irance brine i eventualno značajnije angažovanje SAD, koje su ignorisale Velajatijeve posredničke napore. Mnogi eksperti za pitanja tog regiona smatraju da bi veće priklanjanje Bušove administracije Jermenima (koje je već očigledno, posebno zbog velikog pritiska jermenskog lobija u SAD) moglo uticati na jačanje radikalizma iranske diplomatije i ukupnu antijermensku orijentaciju Irana (slično Turskoj).

Što se tiče bivših *sovjetskih republika sa južnih rubova srednje Azije*, one su najviše zabrinute zbog mogućnosti da se avganistanski problemi prošire i na njihove teritorije. Katastrofalna politička i ekonomska situacija u Avganistanu i žestoki sukobi suprostavljenih političkih, etničkih i verskih frakcija prava su „noćna mora“ za zemlje srednje Azije, uz mogućnost

³ Rusija je prva pomenula da rešenje jermensko-azerbejdžanskog spora treba tražiti u okviru Ujedinjenih nacija, kao i da u region Nagorno-Karabaha treba poslati mirovne snage Ujedinjenih nacija.

⁴ Čak ni Azerbejdžan nije odgovorio na pokušaj turskog posredovanja u vreme posete ministra Četina regionu. Turskom ministru inostranih poslova nisu „pomogla“ ni pisma američkog sekretara Bejkera i ruskog ministra Kozireva o potrebi za mirnim rešavanjem konflikta.

daljeg involviranja stranih činilaca u tom regionu. S druge strane, ne treba zanemariti ni činjenicu da gotovo dva miliona Uzbeka živi u Avganistanu i da je proklamovani cilj jednog od vođa uzbečke gerile u Avganistanu stvaranje nezavisne islamske države na teritoriji današnjeg Uzbekistana, Turkmenije i severnog Avganistana. U Tadžikistanu, na primer, jačaju ideje o stvaranju „velikog Tadžikistana“, u koji bi bile uključene i avganistanske teritorije naseljenje Tadžicima (na primer, jedan od najpoznatijih vođa avganistanske gerile Ahmad Šah Masud je Tadžik). U etničkim sukobima Uzbeka i Kirgiza, 1990. u dolini Fergana (to uporište islamskog fundamentalizma nalazi se na granici Uzbekistana, Kirgizije i Tadžikistana), poginulo je više od 100 ljudi, a više hiljada je ranjeno. Mnoge etničke grupacije u regionu posebno su osetljive na jačanje uzbečkog nacionalizma, pošto su Uzbeci najveća i najznačajnija nacionalna grupacija, u tom delu sveta. Neki strani posmatrači navode da bi se u čitavom regionu mogla očekivati prava erupcija etničkih i verskih sukoba u slučaju povlačenja jedinica armije Zajednice nezavisnih država.

Iranski predsednik Rafsandžani je nedavno izjavio da će Zapad, odmah pošto završi sa Istočnom Evropom i bivšim Sovjetskim Savezom prebaciti težište svojih akcija na taj deo sveta. Pri tome je verovatno imao u vidu i osetljivo azerbejdžansko pitanje – u Iranu živi petnaestak miliona Azerbejdžanaca (turskog porekla) i teško je zanemariti njihove eventualne pokušaje ujedinjenja sa novoformiranom Republikom Azerbejdžan. Slično bi moglo važiti i za milion Turkmene koji žive u Iranu. Iranci, upravo zbog toga, nastoje maksimalno da iskoriste „islamsku kartu“ i „ne štede“ ni novac, ni agente, ni propagandu da bi proširili svoj uticaj.⁵

DVA MODELA ZA BUDUĆNOST REGIONA

➤ Stručnjaci za međunarodne odnose smatraju da se na Zapadu sve više javlja ubeđenje da se treba pripremiti za okršaj sa islamskim fundamentalizmom, koji je već zauzeo

⁵ Većina stanovnika muslimanskih zemalja srednje Azije su Suniti, (osim Azerbejdžana), dok su Iranci Šiiti, što je takođe limitirajući činilac za širenje iranskog uticaja. Da će u početnoj fazi novog regionalnog pregrupisavanja religiozni činilac biti od relativno manjeg značaja pokazuje i činjenica da je na izborima u Azerbejdžanu Islamska partija dobila manje od 10 odsto glasova.

mesto (ili će ga zauzeti) koje je imao komunizam. Na konferenciji visokih funkcionera NATO-a, koja je u februaru 1992. održana u Minhenu, posebno su bila uočljiva upozorenja na sve veću opasnost od islamskog fundamentalizma, „koji, izgleda, zamenjuje komunističku opasnost“.

Američki profesor Amos Perlmutter izjavio je nedavno za „Washington Post“⁶ da je islamski fundamentalizam „agresivni, revolucionarni pokret, koji je isto tako militantan i nasilnički nastrojen kao i boljševički, fašistički ili nacistički pokreti u prošlosti“. S druge strane, iranski verski vođa, ajatolah Hamnei, prilikom nedavne proslave godišnjice iranske islamske revolucije, izjavio je da „muslimanski i revolucionarni narod Irana i dalje smatra Ameriku najvećom satanom“.

Mnogi analitičari procenjuju da će sledećih godina, a možda i decenija, posebno značajni biti sukobi između dve velike religije – hrišćanstva i islama. Sada se „arena“ njihove borbe nalazi na prostoru od Atlantika do jugoistočne Azije. Može se, međutim, zaključiti da je proces novog regionalnog pregrupisanja, kao i nove raspodele moći i interesa, otvoren u tom delu sveta (u skladu sa izgradnjom novog svetskog poretka) i uz veoma vešto korišćenje (već prevaziđene) opasnosti od rastućeg islamskog fundamentalizma“.⁷ //

Dok je američki državni sekretar Džejms Bejker početkom februara boravio u srednjoazijskim republikama, pitanja „pomoći“ muslimanskim republikama bivšeg Sovjetskog Saveza i, posebno, *suzbijanje širenja iranskog islamskog fundamentalističkog modela* bila su prioritetna tema u razgovorima turskog premijera Sulejmana Demirela i američkog predsednika Džordža Buša u Vašingtonu. Iako je „dugo bila autsajder u NATO-u“, kako naglašavaju zapadni komentatori, zbog svojih islamskih tradicija i kršenja ljudskih prava, Turskoj su se iznenada počeli „udvarati“ zapadni lideri, koji se nadaju da se *turski sekularni model* (zasnovan na razdvojenosti religije i države i nekim premisama zapadnoevropskih državnih mode-

⁶ „Tanjugov dnevni bilten“, br. 43, mart 1992.

⁷ „Süddeutsche Zeitung“ u članku *Živeti sa islamom*, od 1. marta 1992, piše da „način na koji se SAD i zapad ophode prema fenomenu islamskog fundamentalizma podseća na politiku gušenja sovjetskog uticaja u godinama hladnog rata. Možda se ta metoda u sukobu sa komunizmom pokazala kao uspešna, ali u sukobu sa islamom ona ne može da urodi plodom“.

la) može proširiti i na bivše sovjetske republike.⁸ Generalni sekretar NATO, Manfred Verner, naglasio je da će „naš saveznik Turska odigrati presudnu ulogu u budućoj orijentaciji islamskih republika na jugu bivšeg Sovjetskog Saveza“.

Mada turski predsjednik Turgut Ozal izjavljuje da nema reči o nekoj konkurenciji modela (jer su zemlje srednje Azije navodno već izabrale turski put) i mada turska štampa navodi da Turska nema nameru da se takmiči, već da „nesebično pomogne ove zemlje na putu ka demokratiji“, istovremeno se upozorava Iran zbog toga što navodno vodi „beskrupuloznu igru i što pokušava da nametne model islamske revolucije“. Iran je, međutim, svestan svoje slabije „startne pozicije“ i pokušava da ostvari prednosti delovanjem na kulturnom, ekonomskom i propagandnom planu, što je, s obzirom na izvanredno tešku ekonomsku poziciju novoformiranih zemalja, verovatno najpogodnije tlo za razvijanje fundamentalističkih ideja. Nadmetanje dva „modela“ se zaoštrava, što stvara dodatne tenzije u tim složenim regionalnim kretanjima.

PRAVCI DELOVANJA REGIONALNIH I GLOBALNIH ČINILACA

Turska je bila prva zemlja koja je priznala nove države u srednoj Aziji i Zakavkazju, kao i prva zemlja koja je obećala pomoć novostvorenim državama. Ona je, pri tome, imala u vidu i svoju „zaleđinu“ na Zapadu, pa nemački list „Süddeutsche Zeitung“ navodi da je „Vašington, prema već oprobanoj šemi, potražio namesnika u tom regionu, koji treba da zastupa zapadne interese i u slučaju potrebe da ih sprovede u delo“. Na Zapadu se smatra da Turska može biti atraktivan partner za novoformirane države u srednjoj Aziji, jer je dokaz da se i sa minaretima može graditi tržišna privreda i stvoriti zemlja koja može da se integriše u savremeni svet. Ipak, treba uzimati u obzir činjenicu da su mogućnosti i dometi turske ekonomije

⁸ Na koliko je „razumevanje“ u Vašingtonu naišlo insistiranje turskog premijera da njegova zemlja može da odigra ulogu mosta između Zapada i novoformiranih muslimanskih država na teritoriji bivšeg SSSR-a pokazuje i izjava Sulejmana Demirela da će Turska biti najznačajnija regionalna sila, „isto ono što je Nemačka u Evropi“. Ipak, iza svih tih ideoloških suprotnosti između svetovne, zapadnjačke republike, s jedne i verske (islamske) i orijentalne republike, s druge strane, krije se borba za političku i privrednu moć u jednom stratezijski značajnom regionu, kao i širi interesi Zapada i SAD.

ograničeni⁹ i da je stoga, bar za sada, Turska polazila od uspostavljanja kulturne saradnje i širenja uticaja na kulturnom planu.

Za vreme nedavne posete turskog ministra inostranih poslova Četina u osam bivših sovjetskih republika (sa delegacijom od 140 članova) izložen je „paket“ ideja o tehničkoj i obrazovnoj pomoći¹⁰ koju je Turska spremna da pruži srednjoazijskim zemljama, što je naišlo na uzdržane reakcije turskih partnera. Ministar inostranih poslova Azerbejdžana svom turskom kolegi šire je obrazložio „model saradnje tri brata“ (Turska, Azerbejdžan i Iran) o čemu se turska strana uopšte nije izjašnjavala. Turski ministar Četin je, upravo stoga, pokušao da neutrališe takve inicijative ponudom neformalnih konsultacija sa svim tim republikama na nivou predsednika, i to bez utvrđivanja dnevnog reda, kako bi se sagledale mogućnosti dalje saradnje.

Neki stručnjaci za međunarodne odnose smatraju da se već počinju ocrtavati obrisi novog „turskog komonvelta“¹¹ što je prevashodni razlog turskog angažovanja na prijemu navedenih republika u Ujedinjene nacije, KEBS i druge međunarodne organizacije. Ipak, Ankara je svesna kakve će uspomene produbiti stvaranje nekog turskog bloka (londonski „The Times“, na primer, navodi da je, pored Nemačke, „Turska druga istorijska avet“), pa je premijer Demirel energično demantovao sumnje da njegova zemlja želi da stane na čelo panturskog saveza država. Zbog toga, uostalom, turska štampa i tvrdi da se Turska nalazi u centru „đavoljeg trougla“ između Balkana, srednje Azije i Bliskog istoka.

Iran pokušava da što strpljivije gradi svoje odnose sa novoformiranim azijskim državama, uspostavljajući, pre svega, diplomatske odnose i zaključujući široke trgovinske sporazu-

⁹ Nedavno je za Tursku, na primer, bio veliki problem upućivanje 10.000 pisaćih mašina za potrebe nove azerbejdžanske administracije.

¹⁰ Turska je na planu tehničke pomoći preuzela i obavezu obučavanja diplomatskog kadra tih zemalja, ali je odbijena „ponuda“ da te zemlje koriste tursku diplomatsku mrežu. Na planu obrazovanja, Turska je preuzela obavezu da školuje po 1.000 studenata iz svake od tih zemalja, da štampa školske udžbenike i slično. Kao osnovno pitanje za obezbeđivanje kulturnog i duhovnog uticaja smatra se prelazak na korišćenje latiničnog pisma. Srednjoazijske zemlje ne žure ni sa tom odlukom, osim što je Tadžikistan već doneo odluku o korišćenju arapskog pisma. Postignut je i dogovor o korišćenju turskih televizijskih programa preko telekomunikacionog satelita „Turksat“, pa će programi na turskom jeziku moći da se gledaju „od Jadrana do Pacifika“.

¹¹ Oko 70 odsto stanovnika tih zemalja je turskog etničkog porekla, što iznosi oko 50 miliona.

me. Iran je svestan da je njegova početna pozicija u ovim regionalnim pregrupisavanjima veoma osetljiva uzimajući u obzir implikacije koje bi i na njegovo unutrašnje uređenje mogao da ima (nepovoljan) razvoj odnosa u regionu. Ipak, ta zemlja vidi srednju Aziju i kao relativno plodno tlo za širenje svog uticaja. Smatra se da je Iran tim zemljama već uputio više od 500 miliona dolara pomoći (osnovao je i posebno odeljenje vlade za koordinaciju saradnje sa tim zemljama). Ali, Iran širi svoj (islamski) uticaj i preko četiri nedavno osnovana religiozna centra za „oživljavanje islamskih tradicija“ i oko 1.300 verskih misionara, koji su odmah upućeni u te zemlje. Iranci su posebno angažovani na uspostavljanju saradnje u oblasti naftne industrije (Azerbejdžan, Turkmenija). Iran je svestan jačanja turskog uticaja (svoje ograničene pozicije) i pokušava da ga na sve načine neutrališe, što je bilo očigledno i tokom nedavne posete grčkog premijera Micotakisa Teheranu, kao i kroz neke turske optužbe da Iran i Sirija stoje iza pobuna Kurda u Turskoj. Ipak, Iran uviđa da u toj „borbi za uticaj“ može i „zakasniti“, pa je prinuđen da povlači i neke preuranjene i iznuđene poteze, kao što je bio slučaj sa posredovanjem Velajatija u azerbejdžansko-jermenskom sukobu, što može biti kontraproduktivno po iransku diplomatsku poziciju u tom delu sveta. Zbog nekih „antiturskih poteza iranske diplomatije“, Turska je posebno ukazivala na „neiskren prilaz Irana“, koji je razlog za Velajatijev neuspeh.

Sjedinjene Američke Države (kao i Rusija) ostaju u „drugom planu“ tih novih regionalnih nadmetanja, jer centralna Azija više nije u fokusu nadmetanja supersila. Ipak, za relativno kratko vreme američki državni sekretar Džejms Bejker je u dva navrata posetio zemlje tog regiona, uz izražavanje namere Vašingtona da u njemu uskoro otvori tri nove ambasade (u Jermeniji, Kirgiziji i Kazahstanu). Uspostavljanje odnosa sa ostalim državama SAD uslovljavaju garancijama o stabilnoj bezbednosnoj politici i poštovanju demokratskih principa i ljudskih prava. Nakon druge Bejkerove posete, SAD nagovestile su i značajnije sopstveno angažovanje u tom regionu, prvenstveno na ekonomskom planu.

Ostaje tek da se vidi da li će se ta „borba“ voditi bez *Rusije*, koja je zaokupljena sopstvenim unutrašnjim problemima i dezintegracijom, problemima u odnosima sa Ukrajinom

i odsustvom strategijske orijentacije u spoljnoj politici. Naravno, Moskva još ima paternalističkih osećanja u odnosu na srednju Aziju, dok stručnjaci za regionalna pitanja, barem sada, vide malo verovatnoće za bilo kakvo značajnije udaljšavanje tih republika od Zajednice nezavisnih država. Zemlje srednje Azije su previše siromašne i veoma povezane sa ekonomskim sistemom bivšeg SSSR-a da bi bilo šta značajnije (pogotovu sada) mogle same da urade. Ruski stručnjaci procenjuju, takođe, da su te zemlje i politički suviše podeljene da bi u bliskoj budućnosti mogle formirati neki koherentan blok. Umerene snage (bivši komunisti), koje se nalaze na čelu tih zemalja, sada još uvek pragmatično nastoje da održe dobre odnose sa Rusijom, usled čega u Moskvi smatraju da su preuveličane priče o islamskoj pretnji u srednjoj Aziji.

Po svemu sudeći, *Evropska zajednica (i Nemačka)* ne namerava da ostane „van igre“, što posebno pokazuje predstojeća odluka KEBS-a da u svoje radove primi sve zemlje naslednice Sovjetskog Saveza. Formulom „Evropa do Vladivostoka“ treba da budu obuhvaćene i zemlje srednje Azije i Zakavkazja. Mehanizmi KEBS-a, navodno, treba da obezbede poštovanje teritorijalnog integriteta tih zemalja i poštovanje ljudskih prava radi sprečavanja „širenja islamskog fundamentalizma“, ali i da obezbede odgovarajući uticaj EZ na ishod tih regionalnih kretanja.¹²

Kina se u svim tim regionalnim pregrupisavanjima drži relativno rezervisano, ne potcenjujući, pri tome, opasnosti od eventualnih implikacija takvog razvoja događaja u SSSR-u na sopstvenu unutrašnju situaciju. U Kini živi i oko pedesetak miliona stanovnika turskog porekla, koji bi u budućnosti mogli da zatraže sopstvenu autonomiju ili nezavisnost. Kina, naravno, sa podozrenjem gleda na stvaranje „novog poretka“ u srednjoj Aziji, što je bilo očigledno i prilikom posete kineskog premijera Teheranu krajem 1991. godine, kada su se Iran i Kina složili da će uspostavljanje novog svetskog poretka za njih imati i negativne posledice.

Slično razmišljaju i *indijski* političari i diplomate, koji su veoma podozrivi prema idejama o stvaranju nekog „srednjoazijskog islamskog komonvelta“ na teritoriji svog dosadašnjeg strategijskog „prijatelja“ Sovjetskog Saveza.

¹² U vezi s tim, KEBS usvojio je i jednu rezoluciju o Nagorno-Karabahu.

Pakistan, s druge strane, u takvom okruženju vidi mogućnost za jačanje svoje spoljnopolitičke pozicije, pri čemu očekuje da bude jedna od „poluga“ zapadnog nastupa u tom delu sveta. Smatra da bi za njega, u slučaju „povoljnog“ rešenja avganistanske krize, bile stvorene velike mogućnosti za nastup u regionu srednje Azije.

Od *arapskih zemalja* najviše se protivi takvom razvoju regionalnih prilika Irak, koji je, na primer, ECO ocenio kao stvaranje novog „bagdadskog pakta“ i kao „deo šeme, u skladu sa američkim projektom, čiji je cilj da se arapski region stavi u okruženje dva saveza“ (pri čemu bi ECO bio severna, a GCC sa Egiptom južna linija kontrole). S druge strane, Saudijska Arabija, da ne bi već u prvom krugu „ostala kratkih rukava“, odmah je uputila oko milijardu dolara pomoći zemljama tog regiona. U višednevnoj poseti muslimanskim republikama sa teritorije bivšeg Sovjetskog Saveza početkom marta boravio je, radi uspostavljanja diplomatskih odnosa, saudijski ministar inostranih poslova Saud-al-Fejsal. Egipat, zajedno sa manjim zemljama Zaliva, insistira na upućivanju što veće pomoći zemljama srednje Azije kako one ne bi „skliznule u ruke islamskim fundamentalistima“. Sirija i Libija, takođe, ubrzano otvaraju svoja diplomatska predstavništva u tim zemljama.

OPCIJE NOVOFORMIRANIH DRŽAVA

Stručnjaci procenjuju da većina navedenih zemalja (naravno, sa izuzetkom Jermenije i Gruzije), zbog ekonomskih, socijalnih, istorijskih i drugih razloga, bar za sada, pokazuje više spremnosti da preuzme tzv. turski model kao osnovu za svoju budućnost. Za sada je jedino Tadžikistan bliži opredeljivanju za iranski model. Da se, ipak, radi samo o načelnom opredeljenju najbolje svedoči izjava azerbejdžanskog premijera Hasanova prilikom posete turskog ministra Četina njegovoj zemlji da „Azerbejdžan ne želi sebe da sputava, već će, u zavisnosti od svoje procene, sarađivati i sa Iranom i sa Zajednicom nezavisnih država“, uz opasku da je Azerbejdžan „jednom već imao jednog velikog brata i da mu sada ne treba drugi“. Slični su stavovi i drugih srednjoazijskih republika, a

Kazahstan, na primer, nije potpisao čak ni ugovor o obrazovnoj saradnji sa Turskom zbog njenog insistiranja na prisustvu turskih naučnika u centru za svemirska istraživanja u Bajkonuru. S druge strane, sve te republike imaju ugovore o prijateljstvu, saradnji i bezbednosti sa Rusijom (osim Azerbejdžana), pa se očekuje da će i dalje sarađivati sa svim zemljama iz Zajednice nezavisnih država i sa bivšim zemljama Varšavskog ugovora. Konačno, ostaje tek da se vidi koliko će biti uspešno tursko insistiranje da se pomoć Zapada zemljama srednje Azije usmerava preko Turske.

Situaciju u tim zemljama možda najbolje ilustruju reči Mohamada Ali Haitova, iz nacionalističkog tadžikistanskog pokreta „Rastahiz“, da su „one svesne da predstavljaju ulogu u igri jer ih u protivnom ne bi posetio američki državni sekretar Džejms Bejker“. Uzbekistanci, pored toga, ističu da su sa Turcima bliski već vekovima, ali da ne žele da kopiraju ničiji model, jer hoće da pronađu sopstveni put razvoja.

„Centralna Azija, stoga, ima vremena da se opredeli bez žurbe, jer ne sme sebi dopustiti da opet bude prevarena ili da se sama prevari“, navodi jedan političar iz Turkmenije.¹³

*

Nema nikakve sumnje da otvoren proces novog regionalnog pregrupisavanja u širem regionu jugozapadne i srednje Azije i Zakavkazja, uz novo naglašavanje opasnosti od (događajima prevaziđenog) islamskog fundamentalizma. Da se taj proces neće lako ostvariti i da će biti opterećen žestokim nadmetanjem pojedinih regionalnih činilaca pokazuje i nedavno odlaganje posete turskog premijera Sulejmana Demirela Iranu i Pakistanu.¹⁴ Nove grčko-turske suprotnosti, oživljavanje kurdske problema u Turskoj, indijsko-pakistanska tenzija i drugo, sastavni su deo čitavog tog procesa.

Ne bore se, ipak, samo Turska i Iran za što bolja mesta u određivanju budućeg identiteta tog regiona, već se u pozadini sve više primećuje i prisustvo Evropske zajednice i

¹³ *Hod po žici muslimanskih republika*, izveštaj agencije „France press“ od 3. marta 1992.

¹⁴ U tom kontekstu možda postaje jasnije zbog čega je Turska požurila sa priznavanjem Makedonije i Bosne i Hercegovine, slično kao i jedan od njenih najvećih neprijatelja u proteklom periodu – Bugarska.

Saudijske Arabije, Pakistana i Kine... Borba za uticaj se vodi svim sredstvima i na svim poljima – dok su ranije „plen“ u takvoj borbi bila tržišta, pamuk, rude, i strategijski prevoji, sada to mogu biti, pored ostalog, i nuklearno oružje i velike zalihe uranijuma (na primer, u Kazahstanu). S druge strane, nove republike nisu baš u tako povoljnoj poziciji da mogu birati svoje saveznike. Činjenica je da je situacija u tim zemljama izuzetno teška, da njihova rukovodstva još uvek nemaju razrađene političke i ekonomske koncepcije, kao i da strani činioci prvenstveno polaze od svojih interesa. Njihove ekonomije su u katastrofalnoj situaciji, uz velike ekološke probleme i istovremenu eksploziju stanovništva. Mnogi posmatrači navode da brza ekonomska stabilizacija znači i brzu stabilizaciju regionalne bezbednosti. Ipak, malo je nade u brzi razvoj i prevazilaženje problema, jer, kako kaže Helen Karera d'Ankoz, „islam, glad i nuklearno naoružanje predstavljaju veoma eksplozivnu mešavinu“.¹⁵ A, ne treba zaboraviti da je borba za sovjetsko nasleđe u Aziji tek počela.

¹⁵ „Newsweek“, 3. februar 1992.